

מלאכים ובני אדם

שי שצ'ופק

מעורבות המלאכים במגילה

למגילת אסתר פנים רבים, אבקש להאירה מכיוון שאינו נידון דיו. תפקידו העיקרי של המדרש הוא להיות פרשן של המקרא, ולכן בדרך כלל הוא נצרך לפרש פסוק רק אם קיים בו קושי מסוים. במגילת אסתר ישנם כמה וכמה מדרשים שלא עומדים ב"תו התקן" הרגיל, אלא מרחיבים ללא סיבה בפירוש הפסוקים שלכאורה נראה שלא קיים בהם אפילו קושי בסיסי. אבקש לעמוד על הקו המחבר שבין המדרשים הללו.

המדרש סוטה מדרכו הרגילה דווקא באחד מרגעי השיא של סיפור המגילה. במשתה היין השני שערכה אסתר מזכירים חז"ל מלאך (מגילה טז, א): "וַתֵּאמֶר אֶסְתֵּר אִישׁ צַר וְאוֹיֵב הֶמֶן הָרַע הַזֶּה" אמר רבי אלעזר: מלמד שהייתה מחווה כלפי אחשוורוש, ובא מלאך וסטר ידה כלפי המן". גמרא זו לכאורה יוצרת בעיה בפשט הכתוב, הרי ברור לכולנו שכאשר אסתר אמרה: "איש צר ואויב המן הרע הזה" (אסתר ז, ו) היא הצביעה על המן, אז מדוע המדרש בוחר להגיד שהיא הצביעה על אחשוורוש, והמלאך הוא שפותר את הבעיה על ידי סטירת ידה לכיוון המן? מה היה קורה, לפי המדרש, אם היא הייתה מסיימת את המשפט ומצביעה על אחשוורוש? מה היה עושה אחשוורוש אז?!

גם בהמשך הסיפור כאשר אחשוורוש חוזר לזירה, המדרש מוסיף מלאך נוסף (שם): "אתא לביתה - וְהֶמֶן נָפַל עַל הַמֶּטֶה" (אסתר ז, ח), נופל? נפל מיבעי ליה! - אמר רבי אלעזר: מלמד שבא מלאך והפילו עליה". גם כאן חז"ל הולכים כנגד דברי הכתוב לפיהם המן בעצמו נופל, ואומרים שמישהו הפיל אותו, ומי זה היה? מלאך!

מצינו שחז"ל משתמשים במלאכים במקומות שונים, אך הכמות בה עניין המלאכים מוזכר במדרש המגילה הינו רב מן הרגיל. ישנם מדרשים שאפילו מגדילים לעשות ולא מזכירים מלאכים בודדים אלא קבוצות של מלאכים, כך לדוגמא המדרש מתאר את המפגש שבין אסתר לאחשוורוש. אסתר חוששת מהמפגש, שהרי היא לא מוזמנת אליו, בזמן שאחשוורוש יושב מפוחד בחדרו ובארמונו. לפי הפשט, המילים "וַיְהִי

כְּרֵאוֹת הַמֶּלֶךְ אֶת אֶסְתֵּר הַמֶּלְכָּה" (אסתר ה, ב) מבטאות את ההפתעה של אחשוורוש מהימצאותה של אסתר בחצר המלך ללא הזמנה, אך המדרש (ילקוט שמעוני אסתר, תתננו) מפליג לכיוון אחר:

"וַיְהִי כְּרֵאוֹת הַמֶּלֶךְ אֶת אֶסְתֵּר הַמֶּלְכָּה", כיון שראה אותה, הפך את פניו שלא יראה, אותה והיו מלאכי השרת תולים את פניו שלא בטובתו והוא צווח ווי.

נשאלת השאלה מדוע המדרש בחר להסביר את הפסוק בהקשר של הפניית אחשוורוש את מבטו מאסתר? האם זה לא מפתיע ומסקרן את אחשוורוש מדוע אסתר באה אליו ללא הזמנה? מדוע המדרש צריך לערב את מלאכי השרת בסיפור? הרי ההסתכלות על אסתר היא פשט הפסוק במגילה! העובדה שמספר המדרש, שאחשוורוש מסיט פניו מלהביט באסתר, יוצרת בעיה שלכאורה אינה קיימת בפסוק. את הפתרון חז"ל מכניסים ב"דוחק", בכך שהם משתפים כח עליון - המלאכים.

מדרש אחר העוסק בתחילת סיפורה של המגילה מזכיר גם הוא קבוצת מלאכים (אסתר רבה א, י):

"בַּיָּמִים הָהֵם" (אסתר א, ב), זה הוא אחד מן המקומות שהיו מלאכי השרת מדדין פיתקין לפני הקב"ה, שהיו אומרים לפניו: "רבש"ע, בית המקדש חרב ורשע זה יושב ועושה מרויחין!?" אמר להם: "תנו ימים כנגד ימים", ההוא דכתיב (נחמיה יג, טו) "בַּיָּמִים הָהֵם רָאִיתִי בִיהוּדָה דְרָכִים גְּתוֹת בְּשָׁבָת וּמְבִיאִים הָעֲרָמוֹת וְעַמְסִים עַל הַחֲמֹרִים וְאֵף יַיִן עֲנָבִים וְתַאֲנִים וְכָל מִשְׂא וּמְבִיאִים יְרוּשָׁלַם בְּיוֹם הַשָּׁבָת וְאָעִיד בְּיוֹם מִכְרָם צִיד".

וכן בהמשך, כאשר אחשוורוש מתייעץ עם הסריסים, שוב נחלצת קבוצת מלאכים לעזרה (אסתר רבה ד, ב):

אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: "אם מתקיימת עצתו של רשע זה מי מקריב לפניך? "כרשנא", מי מקריב לפניך פר בן שנה?!" "שתר", מי מקריב לפניך שתי תורים?!" "אדמתא", מי בונה לפניך מזבח אדמה?!" כד"א "מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי" (שמות כ, כ), "תרשיש", מי לובש בגדי כהונה ומשמש לפניך?!" כמד"א "תְּרָשִׁישׁ וְשֶׁהֶם וְיִשְׁפָּה" (שם כח, כ), "מרס", מי ממרס לפניך את העופות?!" "מרסנא", מי ממרס לפניך את הסלתות?!" "ממוכין", מי מכין לפניך את המזבח?!" כמה דאת אמר "וַיְכִינּוּ הַמִּזְבֵּחַ עַל מְכוֹנְתָיו" (עזרא ג, ג).

אם הדבר אינו ברור, גם ברגעים בהם "הַמֶּלֶךְ קָם בְּחִמְתּוֹ" (אסתר ז, ו), מוסיף המדרש (מגילה טז, א) פרטים שלא מופיעים בפשט הכתובים, אשר מעידים על ניסיון חתרני להעביר לנו מסר מסוים:

"והמלך קם בתמו", "והמלך שב מגנת הביתן" (שם, ז), מקיש שיבה לקימה, מה קימה בחימה - אף שיבה בחימה, דאזל ואשכח למלאכי השרת דאידמו ליה כגברי וקא עקרי לאילני דבוסתני, ואמר להו: "מאי עובדייכו?" אמרו ליה: "דפקדינן המן".

מדוע צריך להגיד זאת? הרי המלך יצא נסער, למה להגיד שהוא לא המשיך להיות נסער גם בחזרתו? למה צריך היה לקרות משהו בזמן ששהה בחוץ? למה המלאכים נדמים לבני אדם שהורסים לו את הגינה? למה צריך לעצבן אותו יותר?

במסכת מגילה (טו, ב) חז"ל לא הזכירו קבוצת מלאכים בעלמא אלא הגדילו לעשות ואף חשפו בפנינו את כמות המלאכים שמרכיבים אותה:

אמר רבי יוחנן: שלשה מלאכי השרת נודמנו לה באותה שעה: אחד שהגביה את צווארה, ואחד שמשך חוט של חסד עליה, ואחד שמתח את השרביט.

אם כן, נמצינו למדים כי מספר המלאכים עליהם דיבר המדרש הוא שלושה, כעת ננסה להתחקות אחר זהותם. בהמשך המדרש נכתב:

"יְהִי כְּרֵאוֹת הַמֶּלֶךְ", לפי שהיו הסַנְגָּרִים על עיניו כשראה אותה האירו עיניו, והושיט לה השרביט שבידו, ולא היה כח באסתר ליגע בו, ויש אומרים מיכאל משכה והגיעה בראש השרביט.

השאלה המלווה אותנו לאורך כל הדרך שייכת גם כאן - מדוע המדרש בחר להגיד שלא היה לה כח לגעת בשרביט, וכי יש מלאך שהתערב והוא שקירב אותה לגעת בו? בכל אופן נחשפנו לשמו של אחד משלושת המלאכים המוזכרים במדרש - המלאך מיכאל.

מדרש נוסף על המגילה מזכיר מלאך נוסף: "וַיִּמְצָא כְּתוּב" (אסתר ו, ב), כתב מבעי ליה! מלמד ששמשי מוחק וגבריאל כותב" (מגילה טו, ב). כאשר המלך מבקש שיקראו לפניו את ספר הזיכרונות כותבת המגילה: "וַיִּמְצָא"; על פי פשט הפסוקים הוא חיפש משהו ולכן מצא, אך שוב, המדרש חותר להבין את הפסוק באופן על טבעי. ידוע לנו ששמשי הסופר כתב את השטנה על היהודים בימי עזרא (רש"י, שם). המדרש טוען שהוא ניסה למחוק את מה שכתוב על מרדכי בגלל שנאתו ליהודים ולכן אחשוורוש לא שמע על מעשה מרדכי, אך גבריאל המלאך הוא זה שכתב מחדש את מעשה מרדכי. כמוכן, הסבר זה מאוד רחוק מהפשט.

נותר לנו לגלות מי הוא המלאך השלישי בקבוצת המלאכים. גם בהמשך הדרך מוסיפים חז"ל עוד מלאך נוסף או דמות הדומה למלאך שממש לא נצרכת: "רב אמר חרבונה זכור לטוב, ויש אומרים באותה שעה בא אליהו ז"ל ונדמה לחרבונה" (ילקוט

שמעוני אסתר, תתרגט). אולי כאן מסתיימת חשיפת זהותם של שלושת המלאכים: מיכאל גבריאל ואליהו.

מפתיע לגלות שכבר בתחילת המגילה המדרש מכניס את המלאכים ואת אליהו למדרש אחד (אסתר רבה, ז):

"ויבמלואת הימים האלה עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הבירה למגדול ועד קטן משתה שבעת ימים בחר צר גנת ביתן המלך" (אסתר א, ה) ואין העם האמור כאן אלא ישראל... כיון שראה מרדכי כך עמד והכריז עליהם ואמר להם: "לא תלכו לאכול בסעודתו של אחשוורוש"... א"ר ישמעאל: שמונה עשר אלף וחמש מאות הלכו לבית המשתה ואכלו ושתי ונשתכרו ונתקלקלו, מיד עמד שטן והלשין עליהם לפני הקב"ה ואמר לפניו: "ריבונו של עולם, עד מתי תדבק באומה זו שהם מפרישין לבכם ואמונתם ממך?"... באותה שעה הלך השטן והביא לו מגילה וכתב עליה, מיד יצתה התורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני הקב"ה, וגם מלאכי השרת צעקו לקול בכייתה, ואמרו לפניו: "רבש"ע, אם ישראל בטלים מן העולם אנו למה אנו צריכין בעולם?... באותה שעה רץ אליהו זכור לטוב בבהלה אצל אבות העולם, ואצל משה בן עמרם, ואמר להם: "עד מתי אבות העולם רדומים בשינה, ואי אתם משגיחים על הצרה שבניכם שרויין בה? כי מלאכי השרת וחמה ולבנה וכוכבים ומזלות ושמים וארץ וכל צבא המרום בוכים במרד, ואתם עומדים מנגד ואינכם משגיחים", אמרו לו: "מפני מה?" אמר להם: "מפני שנהנו ישראל מסעודתו של אחשוורוש, ובעבור זאת נגזרה עליהם גזירה לכלותם מן העולם ולאבד את זכרם", אמרו לו אברהם יצחק ויעקב: "אם הם עברו על דת הקב"ה ונחתמה גזירתם, מה אנו יכולים לעשות?" חזר אליהו, ואמר לו למשה: "אי רועה נאמן? כמה פעמים עמדת על הפרץ לישראל ובטלת גזירתם לבלתי השחית, שנאמר "לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית" (תהלים קו, כג), מה תענה על הצרה הזאת? "כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדה" (מלכים ב יט, ג)? אמר לו משה: "כלום יש אדם כשר באותו הדור?" אמר לו: "יש, ושמו מרדכי", אמר לו: "לך והודיעו, כדי שיעמוד הוא משם בתפלה ואני מכאן, ונבקש רחמים עליהם לפני הקב"ה" אמר לו: "רועה נאמן, כבר נכתבה אגרת כליה על ישראל", אמר לו משה: "אם בטיט היא חתומה, תפילתנו נשמעת, ואם בדם נחתמה מה שהיה הוא", אמר לו: "בטיט היא חתומה", אמר לו משה רבנו: "לך והודיע למרדכי", מיד הלך והודיע למרדכי, שהוא דכתיב "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו" (אסתר ד, א).

לכאורה, ממדרש זה עולה שללא התערבותם של המלאכים ואליהו, הייתה המגילה מסתיימת כמגילת חורבן. רק משום שהמלאכים ואליהו נזעקו לעזרה, באה התשועה לישראל.

המלאכים מגלים את מאחורי הקלעים

את הרעיון על אי הימצאות הקב"ה במגילה כולנו מכירים, מגילת אסתר, הסתר הפנים של הקב"ה (חולין קלט, ב). אך חז"ל דאגו שנבין שאין פה מהלך אנושי רגיל, אלא שמאחורי כל שלב במהלך, ומאחורי כל דמות במגילה, מסתתר מלאך, כמו שניתן לראות במדרש אחר: "אמר ר' סימון אין כל עשב ועשב שאין לו מזל (מלאך) ברקיע שמכה אותו ואומר לו גְּדֹל" (בראשית רבה, י). לכאורה העשבים גדלים בצורה טבעית, אך אומר לנו המדרש שמאחורי כל פעולה טבעית מסתתר כוח עליון של הקב"ה אשר גורם לה להתרחש. רעיון זה תואם את העובדה שחודש אדר מגיע בתקופה בה הכל מתחיל להיות ירוק, לקראת בוא האביב, חז"ל רצו להראות לנו כי לא רק בטבע יש כח נסתר המניע אותו, אלא גם במגילה ישנו אותו כח נסתר המפעיל כל דמות ומחולל כל מהלך.

בני אדם כמלאכים

האם שלושת המלאכים שנוכרו לעיל הם היחידים, או שמא במגילה ישנו מלאך נסתר נוסף? ברצוני להעלות סברה המתבססת על דברי חז"ל במסכת מגילה (טו, א): "אמר רב נחמן: מלאכי זה מרדכי, ולמה נקרא שמו מלאכי? שהיה משנה למלך". המדרש אומר כי הנביא מלאכי הרי הוא מרדכי שנקרא כך עקב תפקידו כמשנה למלך אחשוורוש, ואולי הכוונה היא למשנה למלך מלכי המלכים - קרי, הכוחות שהקב"ה שולח לעולם. האם לפי זה יתכן שישנו מלאך רביעי שעובד במגילה והוא המלאך מרדכי?

אם נעיין בנבואות מלאכי נוכל לראות התייחסות למדרשים שהבאנו לעיל. "הַנְּנִי שֶׁלַח מְלָאכִי, וּפְנֵה דְרָךְ לְפָנַי. וּפְתָאֵם יְבוֹא אֶל הַיְכָלוֹ, הָאֲדוֹן אֲשֶׁר אַתֶּם מְבַקְשִׁים, וּמְלֹאֲךָ הַבְּרִית אֲשֶׁר אַתֶּם חֹפְצִים הַנֵּה בָּא, אָמַר ה' צֶבֶ-אוֹת" (מלאכי ג, א). לפי דברי הנביא, אנו מחכים לגורם על טבעי, המוזכר בפסוק כמספר מלאכים, אשר יבוא ויגאלו אותנו בצורה פתאומית. דבר נוסף המוזכר בפסוק הוא תשועה הבאה על ידי אליהו הנביא המוזכר בפסוק כ"מְלֹאֲךָ הַבְּרִית". ישנן שתי דרכים להסביר מדוע הוא מכונה כך. ראשית, אליהו הוא המלאך המגיע לבריתות של עם ישראל והוא קרוי כך על שם ברית המילה. שנית, אולי הוא מכונה כך בעקבות המדרש שראינו על מגילת אסתר בו רב זיהה את אליהו כחרבונה, אותו בן ברית שהוא בעצם מלאך. בסוף ספר מלאכי מוזכר שוב אליהו אך הפעם בצורה ברורה: "הַנֵּה אֲנִי שֶׁלַח לְכֶם אֶת אֱלִיָּה הַנְּבִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם ה' הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא: וְהִשִּׁיב לִב אֲבוֹת עַל בְּנִים וְלִב בְּנִים עַל אֲבוֹתָם פֶּן אֲבֹא וְהִפִּיתִי אֶת הָאָרֶץ חָרָם" (שם, כג-כד). יתכן לומר שמלאך הברית המוזכר בתחילת הפרק, הינו מלאך אחר בסיפורנו, שהרי הפסוק המסיים את נבואת מלאכי מזכיר את אליהו במופרש, כך שאם הפסוק בתחילת הפרק התכוון גם הוא לאליהו,

אז הוא היה מזכיר אותו בשמו. הייתכן לומר שמלאך הברית הוא מרדכי? אם כך הוא הדבר, נבואת מלאכי בעצם נאמרה על ידי מרדכי לגבי תקופתו. אולי באמת רואה מרדכי בחרבונה האיש, דמות מלאכית אשר משמשת בת ברית לעם היהודי בגלות הנוראה והשחורה הזו, ואולי מרדכי בעצמו הוא המלאך אשר פועל במגילה כדי לשנות את הגזירה.

הנביא מלאכי מזכיר פעם נוספת את המילה מלאך, אך הפעם בצורה קצת שונה מהפעמים הקודמות: "כִּי שִׁפְתֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דְעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ כִּי מְלָאךְ ה' צָבָה-אוֹת הוּא" (שם ב, ז). אין מדובר פה במלאך "רגיל", על טבעי, אלא המלאך הוא בן האדם, הכהן. בתיאור זה הנביא מבקש ללמד אותנו להסתכל על המציאות בצורה שונה, בצורה כזו שגלמד להסתכל על מלמדי התורה, שבימיו היו הכהנים, כעל מלאכים. ואולי בעצם, שנסתכל על כל בני האדם כעל מלאכים.

ניתן ללמוד מכך, שאולי המשימה שעלינו לקחת על עצמנו מפורים ואילך היא ללמוד לראות את כל בני האדם כמלאכים. אפילו את אלו שאינם נראים מבחוץ כמשהו חיובי כמו חרבונה - חרב. עד כמה המשימה להסתכל על כל אחד כעל מלאך קשה ביום יום הרגיל. האם יתכן שבפורים נתנו לנו את שתיית היין ככלי עזר להגיע לכך? הרי אנחנו מחויבים לשתות יין באופן שיטשטש את ההסתכלות שלנו "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי"! ואולי המשימה שלנו בפורים היא ללמוד לראות את המלאך שבתוך כל אחד. לפני מספר שנים נסענו עם חתן לרב אברהם שפירא זצ"ל, הרב תפס בידי החתן ושאל אותו "ראית אותם?" כולנו הסתכלנו זה על זה ולא הבנו, מה רוצה הרב? מה הוא מבקש לומר לחתן? והרב חזר על שאלתו: "ראית אותם? את המלאכים? הם בואו כדי לרקוד איתך בחתונה שלך!". האם הוא התכוון למלאכים ממש, או שהוא ראה בחבריו של החתן מלאכים? אז הבנתי, שיש אנשים שרואים מלאכים כל השנה, ויש אנשים שזוכים לכך רק פעם בשנה, הרי "לא כל יום פורים".

בחסידות וכבר במדרשים ישנם ניסיונות לחבר בין פורים ליום הכיפורים. ברצוני לנסות ולהוסיף נדבך לחיבור הזה. לכאורה יש הבדל גדול בין השניים, בעוד ביום הכיפורים אנו מתנהגים כמלאכים, אנו מאוד רוחניים, לא אוכלים ולא שותים, עומדים כל היום בתפילה וכדומה, הרי שבפורים אנחנו מאוד גשמיים. יתכן שדווקא ביום הזה, בו לכאורה הכל גשמי ולא מלאכי-שמימי, המשימה שלנו גדולה שבעתיים. אולי דווקא בחג הפורים עלינו ללמוד לראות מלאכים, לאו דווקא שמימיים, אלא מלאכים ארציים, מלאכים שנמצאים בכל פינה. להצליח לראות בכל אדם מלאך. זו המשימה של חג הפורים: לראות באחר מלאך. שנוכה לעלות ולהתעלות.